

MEGA sonrası Karl Marx'ın yeni profilleri

MARCELLO MUSTO

I. MARX'IN DIRİLİŞİ

Marx'ın fikirleri dünyayı değiştirdi. Ancak 20. yüzyılda insanlığın önemli bir kısmı için hâkim ideolojilere ve devlet doktrinlerine dönüşen Marx'ın teorilerinin onaylanmasına rağmen, hâlâ tüm çalışmalarının tam bir baskısı bulunmamaktadır. Bunun başlıca nedeni Marx'ın külliyyatının tamamlanmamış karakterinde yatmaktadır. Yayımladığı yapıtlar, tamamlanmamış projelerin toplam sayısından çok daha azdır. Bitmek bilmeyen araştırmalarıyla bağlantılı olarak dağ gibi *Nachlass* notlarından ise söz etmeye bile gerek yok. O halde Marx, basıma gönderdiğinden çok daha fazla elyazması bırakmıştır. Tamamlanmamışlık Marx'ın hayatının ayrılmaz bir parçasıydı. İçinde yaşadığı bazen ağırlaşan yoksulluk ve sürekli sağlıksızlık günlük endişelerini artırıyordu; katı yöntemi ve acımasız özeleştirisi de birçok girişiminin zorluklarını artırıyordu. Lakin bilgiye olan tutkusu zaman içinde değişmeden kalmış ve onu sürekli yeni çalışmalara yönlendirmiştir. Aralıksız çabaları gelecek için olağanüstü teorik sonuçlar doğuracaktır.

Marx'ın başarılarının yeniden değerlendirilmesi açısından özellikle önemli olan, Marx ve Friedrich Engels'in tüm yapıtlarını içeren tarihsel-eleştirel bir yayın olan *Marx-Engels-Gesamt-usbabe*'nin (MEGA) 1998'de yeniden yayımlan-

maya başlamasıydı. Hâlihazırda yirmi sekiz cilt daha yayımlandı (kırk tanesi 1975-1989 yılları arasında), diğerleri ise hazırlık aşamasında. MEGA'nın yeni edisyonu dört bölüm halinde düzenlendi: (1) Marx ve Engels tarafından yazılan tüm çalışmalar, makaleler ve taslaklar (*Kapital* hariç); (2) *Kapital* ve onun tüm hazırlık materyalleri; (3) Marx ve Engels'in dört bin mektubundan ve başkaları tarafından onlara yazılan ve büyük bir kısmı ilk kez MEGA'da yayınlanan 10 bin mektuptan oluşan yazışmalar ve (4) alıntılar, ek açıklamalar ve kenar notları. Bu dördüncü bölüm, Marx'ın gerçek ansiklopedik çalışmalarına tanıklık etmekte. Marx, üniversite yıllarından beri, okuduğu kitaplardan alıntılar derlemeyi ve bunların arasına, çoğu zaman bu alıntıların kendisine düşündürdüklerini serpiştirmeyi alışkanlık haline getirmişti. Marx'ın edebi mirası yaklaşık iki yüz defter içeriyor.

Bu paha biçilemez materyaller –birçoğu sadece Almanca olarak mevcut olan ve bu nedenle sınırlı araştırmacı çevreleriyle sınırlı olan– bize çok sayıda eleştirmenin ya da kendini mürit olarak tanımlayanların uzun bir süre boyunca sunduklarından çok farklı bir yazar göstermektedir. Nitekim, MEGA'daki yeni metinsel kazanımlar, siyasi, ekonomik ve felsefi düşüncenin klasikleri arasında 21. yüzyılın ilk on yıllarında profili en çok değişen yazarın Marx olduğunu söylemeyi

Marx anıtı, Moskova.

mümkün kılıyor. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından oluşan yeni siyasi ortam da bu yeni algıya katkıda bulunuyor. Zira Marksizm-Leninizm'in sonu Marx'ın eserini "gerçekte var olan sosyalizm"ın sınırlarından kurtarmıştır.

Son araştırmalar, Marx'ın komünist toplum anlayışını üretici güçlerin üstün gelişimine indirgeyen çeşitli yaklaşımları çürütmüştür. Örneğin, ekolojik soruna verdiği önemi göstermiştir. Marx, kapitalist üretim tarzının genişlemesinin yalnızca işçilerin emeğinin çalınmasını değil, aynı zamanda doğal kaynakların yağmalanmasını da arttırdığı gerçeğini defalarca dile getirmiştir. Marx, çalışmalarını inceleyen akademisyenler tarafından sıklıkla hafife alınan, hatta göz ardı edilen, ancak günümüzün siyasi gündemi açısından hayati önem kazanan birçok başka konuyu

da derinlemesine ele almıştır. Bunların arasında ekonomik ve siyasi alanda bireysel özgürlük, cinsiyet özgürleşmesi, milliyetçiliğin eleştirisi, teknolojinin özgürleştirici potansiyeli ve devletin kontrolünde olmayan kolektif mülkiyet biçimleri yer almaktadır. Böylece, Berlin Duvarı'nın yıkılışından otuz yıl sonra, uzun süre ortalıkta dolaşan dogmatik, ekonomist ve Avrupa-merkezci teorisyenden çok farklı bir Marx okumak mümkün hale gelmiştir.

II. MATERYALİST TARİH ANLAYIŞININ OLUŞUMU ÜZERİNE YENİ KEŞİFLER

1932'de yayınlanan *Alman İdeolojisi*'nin ilk baskısı ve sadece küçük değişiklikler içeren sonraki tüm versiyonları, tamamlanmış bir kitap görüntüsüyle baskıya gönderildi. Bilhassa, aslında bitmemiş olan bu elyazmasının editörleri, *Alman İdeolojisi*'nin, Marx ve Engels'in 'tarihsel materyalizm'in (Marx tarafından hiçbir zaman kullanılmayan bir terim)

yasalarını ayrıntılı bir şekilde ortaya koydukları Feuerbach üzerine önemli bir açılış bölümü içerdiği gibi yanlış bir izlenim yarattılar. Althusser'e göre bu kısım, önceki yazılarıyla 'kesin bir epistemolojik kopuş'u kavramsallaştırdıkları yerd. ¹ *Alman İdeolojisi*, kısa sürede 20. yüzyılın en önemli felsefi metinlerinden birine dönüştü.

MEGA'nın I/5 cildi *Karl Marx - Friedrich Engels, Deutsche Ideologie Manuskripte und Drucke (1845-1847)*"² sayesinde, bu tür iddiaların çoğu artık test edilebilir ve *Alman İdeolojisi* orijinal tamamlanmamışlığına kavuşturulabilir. Toplam 700 sayfalık 17 elyazması ile varyasyonları ve yazar düzeltmelerini içeren ve her bölümün kime ait olduğunu gösteren 1200 sayfalık bir eleştirel ay-

1 Louis Althusser, *Marx İçin*, Londra: Verso, s. 33.

2 MEGA², cilt I/5, Berlin: De Gruyter, 2017 (s. 1,893).

gıttan oluşan bu baskı, metnin parçalı yapısını kesin olarak ortaya koymaktadır. 20. yüzyılın “bilimsel komünizm” yanılısı ve *Alman İdeolojisi*’nin tüm araçsallaştırmaları, metnin kendisinde bulunan bir ifadeyi akla getirmektedir. Zira Marx’ın yaşadığı dönemdeki Alman felsefesine yönelik inandırıcı eleştirisi, gelecekteki tefsir eğilimlerine karşı da iğneleyici bir uyarı niteliğindedir: “Sadece cevaplarında değil, sorularında bile bir mistifikasyon vardı.”³

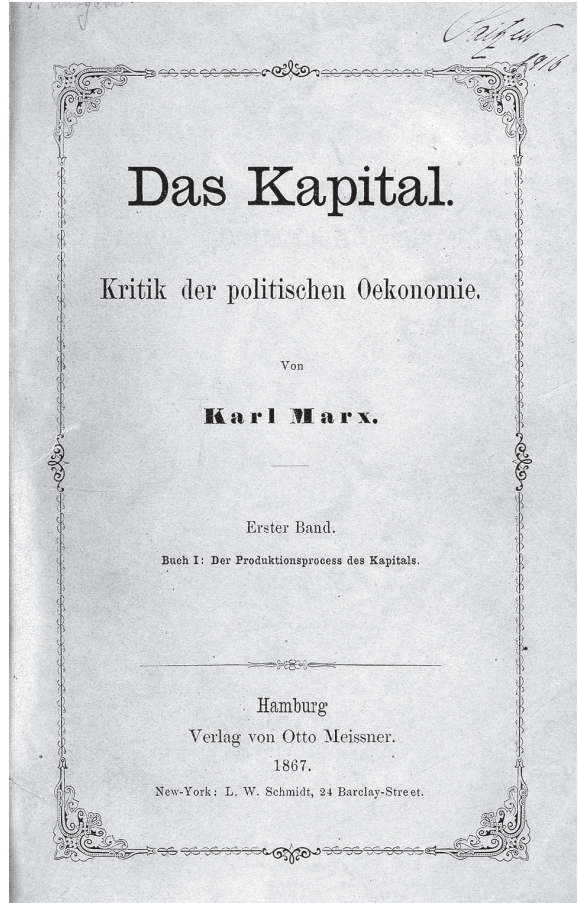
Aynı dönemde, Trier doğumlu genç devrimci Paris’te başladığı çalışmalarını genişletti. 1845’te, Temmuz ve Ağustos aylarında Manchester’da, İngiliz iktisat literatürünü inceledi ve çoğu ekonomi-politik el kitaplarıyla iktisat tarihi kitaplarından olmak üzere dokuz ciltlik bir alıntılar (*Manchester Defterleri* olarak adlandırılır) kitabı derledi. Cilt IV/5, “Karl Marx - Friedrich Engels, Exzerpte und Notizen Juli 1845 bis Dezember 1850”⁴ Marx’ın 16 ekonomi-politik eserinden alıntılarını içeren Manchester Defterleri 6, 7, 8 ve 9’dan oluşuyor. Bu grubun en büyük kısmı John Francis Bray’in *Labour’s Wrongs and Labour’s Remedy* (1839) ve Robert Owen’in dört metninden, özellikle de *Book of the New Moral World* (1840-1844) adlı kitabından alınmıştır; bunların hepsi Marx’ın o dönemde İngiliz sosyalizmine duyduğu büyük ilgiyi ve pek çok Marksist’in aceleyle “ütopyacı” olarak nitelendirdiği bir yazar olan Owen’a duyduğu derin saygıyı göstermektedir. Kitap, Marx’ın 1846-1850 yılları arasında yazdığı yirmi kadar sayfa ve Engels’in aynı döneme ait bazı çalışma notlarıyla sona ermektedir.

Sosyalist teori ve ekonomi-politik üzerine yapılan bu çalışmalar Marx ve Engels’in alışlagelmiş siyasi angajmanlarına bir engel değildi. Cilt I/7’nin 800 küsur sayfası, “Karl Marx-Friedrich Engels, Werke, Artikel, Entwürfe. Februar bis Oktober 1848”,⁵ *Komünist Parti Manifestosu*’nun yazarlarının hayatlarında siyaset ve gazetecilik faaliyetlerinin en yoğun olduğu yıllardan biri olan

3 Karl Marx - Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, MECW, cilt 5, s. 28.

4 MEGA², cilt IV/5, Berlin: De Gruyter, 2015 (s. 650).

5 MEGA², cilt I/7, Berlin: De Gruyter, 2016 (s. 1,774).

Karl Marx, *Das Kapital*, 1. cilt, ilk baskı.

1848’in boyutlarını takdir etmemizi sağlıyor. Eşi benzeri görülmemiş kapsam ve yoğunluktaki bir devrimci hareket, Kıta Avrupası’nın siyasi ve toplumsal düzenini krize sürükledikten sonra, iktidardaki hükümetler ayaklanmalara son vermek için mümkün olan tüm karşı önlemleri aldılar. Marx’ın kendisi de bunun sonuçlarına katlandı ve Mart ayında Belçika’dan sınır dışı edildi. *Neue Rheinische Zeitung*’daki neredeyse bütün makaleler anonim olarak yayımlandı. Bu cildin önemli özelliklerinden biri, daha önceki derlemelerde hangi eserin kime ait olduğu konusunda şüpheye düşülmesine rağmen, otuz altı metnin Marx veya Engels’e ait olduğunun doğru bir şekilde ortaya konmasıdır. Marx’ın ‘devrim yılı’ 1848’deki siyasi ve gazetecilik faaliyetleriyle ilgilenenler, burada bilgilerini derinleştirecek çok değerli malzemeler bulacaklardır.

III. KAPİTAL: BİTMEMİŞ ELEŞTİRİ

1848'de Avrupa genelinde yükselen devrimci hareket kısa sürede yenilgiye uğradı ve 1849'da Prusya ve Fransa'dan gelen iki sınır dışı kararının ardından Marx'ın Manş Denizi'ni geçmekten başka seçeneği kalmadı. Hayatının geri kalanında sürgün ve vatansız biri olarak İngiltere'de kalacaktı Marx. Uzun yıllar boyunca yeni bir krizin patlak vermesini bekledi ve 1857'de bu gerçekleştiğinde, zamanının çoğunu krizin önemli figürlerini analiz etmeye ayırdı.

Marx'ın bu dönemki çalışmaları dikkat çekici ve geniş kapsamlıydı. Gazeteciliğe olan bağlılığının yanı sıra, Ağustos 1857'den Mayıs 1858'e kadar *Grundrisse* olarak bilinen sekiz defteri doldurdu. Fakat aynı zamanda kendisine birinci dünyanın ekonomik krizinin analitik bir incelemesini yapmak gibi yorucu bir görev de yükledi. Cilt IV/14, "Karl Marx, Exzerpte, *Zeitungsausschnitte und Notizen zur Weltwirtschaftskrise (Krisenhefte) November 1857 bis Februar 1858*"⁶ Marx'ın teorik üretiminin en verimli aralıklarından birine ilişkin bilgilerimize sağlam bir şekilde katkıda bulunmaktadır.

Marx'ın planı aynı anda iki proje üzerinde çalışmaktı: kapitalist üretim tarzının eleştirisi üzerine teorik bir çalışma ve devam eden krizin iniş çıkışları üzerine çok daha güncel bir kitap. Bu nedenle *Kriz Defterleri*'nde Marx, daha önceki benzer ciltlerden farklı olarak, diğer iktisatçıların çalışmalarından bir derleme yapmamış, fakat büyük banka çöküşleri, borsa fiyatlarındaki değişimler, ticaret kalıplarındaki değişiklikler, işsizlik oranları ve sanayi üretimi hakkında çok sayıda haber toplamıştır. Sonuncusuna gösterdiği özel ilgi, analizini, krizleri yalnızca hatalı krediler verilmesine ve spekülasyon olaylardaki artışa bağlayan diğer pek çok iktisatçıdan ayırmıştır. Marx'ın çalışması her zamanki gibi titizdi: bir düzineden fazla dergi ve gazeteden, kronolojik sırayla, çok sayıda makalenin en ilginç kısımlarını ve olup bitenleri özetlemek için kullanabileceği diğer bilgileri kopyaladı. Başlıca kaynağı, notlarının yaklaşık yarısını aldığı haftalık *The Eco-*

nomist'ti; ancak *Morning Star*, *The Manchester Guardian* ve *The Times*'a da sık sık başvuruyordu. Tüm alıntılar İngilizce derlenmiştir. Marx bu defterlerde Amerika Birleşik Devletleri ve Britanya'ya ilişkin başlıca haberleri aktarmakla yetinmedi. Diğer Avrupa ülkelerindeki –özellikle Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya ve İspanya– en önemli olayları da takip etti ve dünyanın diğer bölgelerine, özellikle Hindistan ve Çin'e, Uzakdoğu'ya, Mısır'a ve hatta Brezilya ve Avustralya'ya canlı bir ilgi gösterdi.

Haftalar geçtikçe Marx kriz üzerine bir kitap yayınlama fikrinden vazgeçti ve tüm enerjisini daha fazla gecikmeye tahammülü olmadığını düşündüğü teorik çalışmasına, ekonomi politığın eleştirisine yoğunlaştırdı. Yine de *Kriz Defterleri*, Marx'ın bu dönemdeki temel ilgi alanlarına dair yanlış bir fikri çürütmek açısından özellikle yararlı olmayı sürdürüyor. 1858'in başlarında Engels'e yazdığı bir mektupta, çalışmasında kullanacağı yöntemle ilgili olarak "Hegel'in *Mantık Bilimi*'nin kendisine çok faydalı olduğunu" yazmış ve onun "rasyonel yönü"nü vurgulamak istediğini eklemiştir.⁷ Bu temelde, Marx'ın çalışmasının bazı yorumcuları, onun *Grundrisse*'yi yazarken Hegel felsefesi üzerinde hatırı sayılır bir zaman harcadığı sonucuna varmışlardır. Ancak IV/14. cildin yayınlanması, o dönemde asıl kaygısının uzun süredir öngördüğü büyük ekonomik krizle bağlantılı olayların ampirik analizi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Yakın zamanda yayınlanan bir başka cilt de dikkate değerdir: II/4.3, 'Karl Marx, *Ökonomische Manuskripte 1863-1868. Teil 3*'⁸ MEGA'nın ikinci bölümünü tamamlamaktadır. Bu cilt, 1867 sonbaharından 1868 sonuna kadar şimdiye kadar yayınlanmamış 15 elyazması içermektedir. Bunlardan yedisi *Kapital, Üçüncü Cilt*'in taslaklarıdır; oldukça parçalı bir karaktere sahiptirler ve Marx bunları araştırmasının ilerleyişini yansıtacak şekilde güncellemeyi hiçbir zaman başaramamıştır. Diğer üçü ikinci cilt ile ilgiliyken, kalan beşi ikinci ve üçüncü ciltlerle ilgili konuları ele alır ve Adam Smith ve Thomas Malthus'un eserlerinden

7 Marx'tan Engels'e, 16/01/1858, MECW, cilt 40, s. 249.

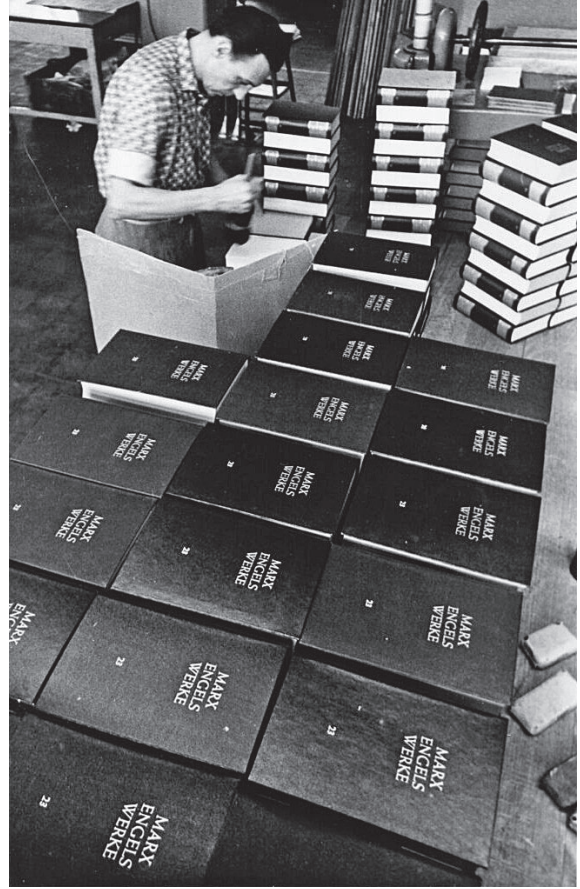
8 MEGA (2), cilt II/4.3, Berlin: Akademie, 2012 (s. 1,065).

yorumlanmış alıntılar içerir. Bu sonuncusu, Marx'ın kâr oranı teorisi ve fiyat teorisi hakkındaki fikirleriyle ilgilenen iktisatçılar için özellikle ufuk açıcudur. Bu cildin hazırlanmasıyla bağlantılı filolojik çalışmalar, *Kapital*'in Birinci Cilt'inin orijinal elyazmasının ('Altıncı Bölüm. Üretim Sürecinin Sonuçları'nın günümüze ulaşan tek bölüm olarak kabul edildiği) aslında 1863-1864 dönemine ait olduğunu ve Marx'ın bunu kesip yayına hazırladığı kopyaya yapıştırdığını göstermiştir.

MEGA cilt II/4.3'ün yayınlanmasıyla birlikte *Kapital*'e ilişkin tüm yardımcı metinler erişime açılmıştır: Temmuz 1857'de kapitalizm tarihinin en büyük çöküşlerinden biri sırasında yazılan ünlü 'Giriş'ten 1881 baharında kaleme alınan son parçalara kadar. Ana metin için güçlü bir eleştirel aygıt oluşturan 15 cilde ilaveten aynı sayıda hacimli kitaptan bahsediyoruz. Bunlar 1850'lerin sonu ve 1860'ların başındaki tüm elyazmalarını, *Kapital*'in 1867'de yayınlanan ilk versiyonunu (sonraki baskılarda bazı kısımları değiştirilecektir), Marx tarafından gözden geçirilen ve 1872 ile 1875 arasında yayınlanan Fransızca çeviri ve Engels'in ikinci ve üçüncü ciltlerin elyazmalarında yaptığı tüm değişiklikleri içermektedir. Bunun yanı sıra, *Kapital*'in üç cildinin klasik kutu seti olumlu bir şekilde küçük görünmektedir. Marx'ın *magnum opus*'unun değerini, sınırlarını ve eksiklerini ancak şimdi tam olarak anlayabileceğimizi söylemek abartı olmaz.

IV. BAŞKA BİR MARX MI?

Eserlerinin yeni tarihsel-eleştirel baskısından nasıl bir Marx ortaya çıkmaktadır? Bazı açılardan, yıllar boyunca pek çok takipçisi ve muhalifinin sunduğu düşünürden farklıdır – Doğu Avrupa'nın özgür olmayan rejimleri altındaki kamusal meydanlarda bulunan ve onu buyurgan bir kesinlik içinde geleceğe işaret ederken gösteren taş heykellerden bahsetmiyorum bile. Öte yandan, her yeni metin ilk kez ortaya çıktığında aşırı heyecanla 'bilinmeyen bir Marx'ı selamlayanların yaptığı gibi, son araştırmaların onun hakkında zaten bilinen her şeyi alt üst ettiğini iddia etmek yanıltıcı olacaktır. MEGA'nın sağladığı şey, daha ziyade, farklı bir Marx'ı yeniden düşünmek

Marx ve Engels'in toplu eserleri.

için metinsel bir temeldir: sınıf mücadelesi onun düşüncesinden çıkması nedeniyle farklı değil (bazı akademisyenlerin istediği gibi, onu boş yere dişsiz bir klasik olarak sunmaya çalışan 'politikacı Marx'a karşı 'ekonomist Marx' şeklindeki eski nakaratın bir varyasyonu); ancak dogmatik bir şekilde, sözde sadece sınıf çatışmasına odaklanmış 'fiilen var olan sosyalizmin' *fons et origo*'suna dönüştürülen yazardan kökten farklı.

Marksizm çalışmalarında kaydedilen yeni ilerlemeler, Marx'ın eserinin tefsirinin geçmişte pek çok kez olduğu gibi yine giderek daha rafine hale geleceğini göstermektedir. Uzun bir süre boyunca pek çok Marksist, genç Marx'ın yazılarını –özellikle 1844 *El Yazmaları* ve *Alman İdeolojisi*– ön plana çıkarırken, *Komünist Parti Manifestosu* onun en çok okunan ve alıntılanan metni olarak kaldı. Ancak bu ilk metinlerde, daha sonraki eserlerinde yer alan pek çok düşünceye rastlamak

mümkündür. Uzun bir süre, Marx'ın yaşamının son yirmi yılındaki araştırmalarını incelemenin zorluğu, elde ettiği önemli kazanımlar hakkındaki bilgimizi sınırlı hale getirdi. Ancak burjuva toplumunun eleştirisi üzerine en değerli düşünceleri, her şeyden önce *Kapital*'de, onun ilk taslaklarında ve son yıllarındaki araştırmalarında bulunabilmektedir. Bunlar, Marx'ın vardığı kesin olmasa da nihai sonuçları temsil eder. Ölümünden bu yana dünyadaki değişimlerin ışığında eleştirel bir gözle incelenirse, 20. yüzyılın başarısızlıklarından son-

ra kapitalizme alternatif bir sosyo-ekonomik modelin teorileştirilmesinde hâlâ yararlı olabilirler.

MEGA baskısı, Marx'ın, hakkında her şeyin zaten yazıldığı ve söylendiği bir düşünür olduğu iddialarını yalanlıyor. Marx'tan öğrenilecek hâlâ çok şey var. Bugün bunu, yalnızca onun yayımlanmış eserlerinde yazdıklarından değil, aynı zamanda tamamlanmamış yazılarındaki soru ve şüphelerden de yola çıkarak yapmak mümkündür.

Çeviren MERVE EROĞLU

Gül Berna Özcan “Tilkiden Sinsi, Tavşandan Ürkek” kitabında, Anadolu muhafazakâr girişimcilerin şirketleşme ve neoliberal kapitalistleşme sürecine, yeni, geniş ve bütünlüklü bir bakış getiriyor.

GÜL BERNA ÖZCAN
“TİLKİDEN SİNSİ, TAVŞANDAN ÜRKEK”
ŞİRKET, DİN VE SİYASET
Araştırma-İnceleme Dizisi, 327 sayfa

